

ЗНАЧЕННЯ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ РУМУНСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Лучканин Сергій Мирославович

кандидат філологічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Румунське просвітництво характеризувалося виразною народно-національною ідеєю. Автор зупиняється на питанні про латиномовні граматики румунської мови (Самуїла Міку та Георга Шінкая, Йона Будаї-Деляну, Іоана Алексі, Августа Требонія Лавріана), їхньому впливі на становлення національної класичної філології, історіографії національної історії в порівнянні з античною ("Хроніка румунів" Георга Шінкая та "Історія русів"), з якої вона виводиться, просвітницькій художній літературі ("Циганіада" Будаї-Деляну та "Енеїда" Івана Котляревського), яка античні образи проектує на сучасність і т.п.

Ключові слова: Просвітництво, латинська мова, румунська мова, історіографія античної історії, латиномовні граматики.

Ідеологія епохи **Просвітництва** (франц. *Le siècle des Lumières*; італ. *Illuminismo*, рум. *Iluminism*, рос. *Просвещение*) склалася під час визвольного руху буржуазії XVII-XVIII ст., тобто в період ранніх буржуазних революцій. Ця доба винайшла сама для себе найменування, термін "*просвітництво*" використовували Вольтер, Гердер, остаточно він закріпився після статті І. Канта "*Що таке Просвітництво?*" (1784). Просвітники не вважали, що необхідні насильницькі методи для ліквідації "нерозумних" суспільних порядків. Панівною ідеєю доби стає розум, його здатність пізнати сутність речей і явищ, а перетворення суспільства, на думку просвітників, мало бути здійсненим шляхом поширення нових ідей, боротьби з неосвіченістю, обскурантизмом, крайнощами релігії (відома вимога "роздавити гадину", тобто клерикалізм, Вольтера в поєднанні з твердженням "якби бога не було, його належало б вигадати"), схоластичною псевдонаукою, антигуманною феодальною мораллю, з мистецтвом і естетикою, які найбільше відповідали запитам верхівки феодально-абсолютистської держави. Проблема виховання, досягнення природи людини, власної історії, плекання "занедбаної" національної мови, укладання її граматик і словників для "просвіти народу" стає наріжним каменем філософських, соціально-політичних і культурно-естетичних поглядів просвітників, які об'єктивно ідейно готували революцію, хоча для цього не завжди існували передумови.

Актуальність нашого дослідження в тому, що "у філософській літературі XX ст. не вичухають дискусії щодо історичної ролі ідеї розуму, яку

Просвітництво піднесло до рангу суспільного ідеалу. Сучасна філософія здійснила переоцінку ідеї розуму і показала її обмеженість практично у всіх вимірах. Наука і техніка не тільки не розв'язують проблеми соціального буття людини, а й породжують нові (мирний і немирний атом), які за драматизмом перевершують колишні" [Причепій та ін. 2001, 117]. **Актуально** в умовах сучасної глобалізації є вивчення проблеми ролі національно-культурних спільнот у міжнаціональних відносинах "глобалізаційних процесів" європейської (і світової) історії, адже обличчя сучасної цивілізації до останнього часу визначала європейська культура, невичерпною скарбницею та неврирущим джерелом якої була античність.

Предметом нашого дослідження є формування історико-філологічного кредо в румунській культурі епохи Просвітництва (кінця XVIII-першої чверті XIX ст.) з типологічними паралелями в сусідніх (українській й угорській) культурах, **об'єктом** – історико-філологічні праці (хроніки, граматики, белетристика) румунських просвітників, переважно представників Трансільванської школи (Самуїл Міку, Георг Шінкай, Петру Майор, Йон Будай-Деляну та ін.); при цьому залучаються для зіставного аналізу (**мета** роботи) відповідні роботи українських просвітників ("Історія русів", "Енеїда" Івана Котляревського, "*Grammatica slavo-ruthena seu vetero-slavicae, et actu in montibus carpathicis parvo-russicae, seu dialecti vigentis linguae*" Михайла Лучкая та ін.) та угорських [Мегела 1988]. Ці тексти стали **матеріалом** дослідження, **наукова новизна** якого полягає в тому, що вперше в історії української філології проведено комплексне порівняльно-типологічне дослідження українського, румунського й угорського Просвітництва, що дозволило виділити універсальне (раціоналізм, народно-національна ідея, звернення до античності) й ідіоетнічне (культ латини в румунському просвітництві та його заперечення в угорському) в цьому історико-культурному процесі.

У XVIII ст. античність знову (як і в епоху Відродження та класицизму) стала необхідною для формування естетико-художньої програми, цілком звернутої до сучасності, вона давала новому варіанту класицизму зразки "справжнього мистецтва", що поєднувало велич і простоту, гармонію й оптимізм при загальному драматизмі дії, людяність і пафос громадянськості. Проте, у відповідності з новими установками й устремліннями, новий класицизм шукає собі "точку опори" вже не в мистецтві "золотого віку Октавіана Августа" (як це було з французьким класицизмом XVII ст.), а рішуче звертається до класичної Стародавньої Греції та республіканського Риму. "Слід також сказати, – відзначає Д.С.Наливайко, – що неокласицизм відмовився також від "французького посередництва", тобто посередництва "старого класицизму", у зверненні до античності, йому було притаманне прагнення підійти впритул до "справжньої античності", осягнути її дух і будову художнього мислення, відкинувши кодекс "законів" і "правил", у чому, до речі, вже себе виявляють і романтичні віяння.

Пробуджується також інтерес до вивчення справжніх пам'яток античної культури і мистецтва, виявляється те, що сучасні дослідники називають "археологічним класицизмом". Проте, підсумки цих "археологічних зацікавлень" були невтішними: те мистецтво, яке постало при розкопках Помпеї та Геркуланума, виявилось таким, що не відповідає ідеальному уявленню, на яких по суті засновувався неокласицистичний канон. Вінкельману й Дідро довелося негайно висувати тезу, згідно з якою фрески Помпеї і Геркуланума – мистецтво епохи занепаду Риму, лише слабкий відблиск архітворів Полігнота, Зевксиса й Апеллеса" [Наливайко 1981, 196]. Услід за Д.С. Наливайком можемо підсумувати, що західноєвропейські неокласицисти-"просвітники" XVIII ст. поділяли основне для "традиційного" "французького класицизму доби Людовіка XIV" положення про необхідність наслідування античних авторитетів як неодмінній умові художньої творчості. Проте саме наслідування античності розумілося вільніше і ширше, воно не пов'язувалося з суворими нормативними приписами, регламентацією й кодифікацією. У повній відповідності з запитами нової доби, в мистецтві "просвітницького класицизму" найвищою інстанцією стають "демократичні гуманістичні" ідеали "простоти" (згадаймо лише саму назву однієї з філософських повістей Вольтера "Простодушник", 1767 р.) й "природності", а їхнє втілення у зв'язку з величчю і гармонією просвітники шукають у класичній античності. А саме заглиблення в античність, як вдало підмітив Д.С. Наливайко, піднесення її сприяють і проникненню в глибинні прошарки народно-національної творчості власної країни, яка вже не протиставляється античності, але зближується з нею (саме на XVIII ст. припадає, зокрема, пік появи пародій і травестій "*Енеїди*" Вергілія в різних національних літературах: німецька травестія "*Енеїди*" Й.-Г. Шмідта (помер 1730 р.), яка не дочекалася видання і згоріла 1780 р. в Страсбурзі, "*Вергілієва 'Енеїда'*", або "*Пригоди благочестивого героя Енея*" австрійського поета А.Блюмауера (1784), "*Вергилиева 'Энеида'*", *вывороченная наизнанку*" російського поета М. Осипова (1791-1796), "*Окончание Вергилиевой 'Энейды'*", *вывороченной наизнанку*" О. Котельницького (1802-1808), "*Вергилиева 'Энеида'*", *на малороссийский язык переложенная*" славетного І.П. Котляревського, перші три частини якої побачили світ 1798 р., дещо пізніше між 1816 і 1826 рр. з'явилася і білоруська "*Энеида навыварат*"). Ще раз підкреслимо, що просвітники перетлумачують античну культуру, наголошують на її демократичних рисах, що було найтіснішим чином пов'язане з веденою ними боротьбою за суспільну перебудову й "третьостанову демократію" й водночас стало суттєвим фактором формування неокласицизму.

У першу чергу в епоху Просвітництва високого злету досягла **історіографія античної історії**, оскільки основні теоретичні положення просвітників значною мірою вироблялися на матеріалах античної історії. Майже всі представники європейського Просвітництва були авторами спеціаль-

них досліджень із проблем античної, передусім римської історії, так що діячі Просвітництва були не лише теоретиками-філософами енциклопедичного характеру, але водночас і дослідниками власне античної історії і культури. Найвидатнішими просвітниками, що збагатили просвітницьку класичну філологію (в її найширшому розумінні, в тісному зв'язку з історичною наукою, філософією, літературною теорією та критикою і т.д.) своїми дослідженнями, були Джамбатиста Віко в Італії, Шарль Монтеск'є, Вольтер та Дідро у Франції, Едуард Гіббон й Адам Діксон в Англії. Окремо слід виділити добу Просвітництва в Німеччині (Вінкельман, Лессінг, Гердер, Форстер), які, протиставляючи жалюгідну дійсність тогочасної роз'єднаної відсталогої Німеччини античному світу, вбачали в ньому втілення власних ідеалів свободи, гармонії та гуманізму: ідеалізація античної історії і культури була своєрідним протестом проти феодальної реакції, деспотизму правителів і засилля попівщини.

Говорячи про Просвітництво, хотілося б зупинитися на питанні про латиномовні граматики національних мов, їхній вплив на становлення національних класичних філологій, історіографію національної історії в порівнянні з античною, з якої вона виводиться і т.п. Зробимо це на прикладі Румунії – відповідно і до зацікавлень автора, і до яскравості цього процесу, який мав і європейське відлуння. Ще раз нагадаємо аксіоматичне твердження, що протягом тривалого часу (V-XV ст. і навіть далі) латинська мова в усій Західній Європі вивчалася з дидактичною метою за найвідомішими давньоримськими граmaticами "*Ars minor*" і "*Ars maior*" Елія Доната та "*Institutiones grammaticae*" Прісціана. Ренесанс регламентував і кодифікував граматичну спадщину античності, яка вже в "ренесансному вбранні" поширилася і в країнах "греко-православного кола", зокрема, і в румунських землях – *Țara Românească* (Румунська країна, тобто Валахія), *Țara Moldovei* (Країна Молдова) (перебували в XVI-першій половині XIX ст. в політико-адміністративній залежності від Османської імперії) та *Principatul Transilvania* (Принципат Трансильванія), що з кінця XVII ст. був окупований австрійськими Габсбургами, ставши, як і Галичина згодом, складовою підневільною частиною "клаптикової" Австрійської монархії. Так, особливо популярною в Румунії стала праця Грегоріуса Мольнара "*Elementa grammaticae Latinae*" ("Елементи латинської граматики"), вперше опублікована 1556 р. у м. Клуж (нині Клуж-Напока) з подальшими численними перевиданнями XVII-початку XIX ст. Цікаво, що в **угорському просвітництві** (в тогочасній Угорщині як державні мови функціонували латинська і німецька) "боротьба за оновлення рідної (угорської) мови, виступи проти латини й німецької мови в тодішніх угорських умовах набували політичного забарвлення, ставали центральною проблемою політичної програми радикального руху. Боротьба за відродження угорської мови стала однією з найважливіших складових частин суспільного руху, спрямованого проти феодально-

абсолютистської реакції й іноземного гніту" [Мегела 1988, 58]. Хоча теж рух за оновлення національної угорської мови, боротьба з латиною й німецькою відбувалися в угорському варіанті Просвітництва появою праць... латинською мовою, в яких гаряче обстоювалася народно-національна ідея. 1770 р. Янош Шайнович опублікував латиною у Копенгагені працю "*Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*", що доводила фінно-угорське походження угорської мови, а Міклош Реваї – професор угорської мови та літератури Пештського університету – в латиномовній монографії "*Elaboratio Grammatica Hungarica*" (1803-1806) застосував для вивчення мовних явищ історичний метод. Згадаємо, що латинською мовою виступав проти латини як літературної мови в проторенесансній Італії і великий флорентієць Данте в трактаті "*De vulgari eloquentia*" ("Про народне красномовство").

Із середини XVIII ст. **культурні процеси в Придунайських князівствах і Трансільванії** стали розвиватися під прапором загальноєвропейських ідей Просвітництва, що, безпосередньо впливали з Ренесансу в поєднанні з сильною класицистичною течією, внаслідок чого естетико-філологічна доктрина епохи базувалася на двох основних положеннях – поверненні до очищеної від класицистичних нашарувань, але універсальної "автентичної античності" й водночас утвердженням народно-національної ідеї, яка в румунському варіанті Просвітництва стала домінантною і знайшла цілковите втілення в діяльності вчених "Трансільванської школи" (рум. *Școala Ardeleană*, остання чверть XVIII-перша третина XIX ст.) – Самуїла Міку (1745-1806), Георге Шінкая (1754-1816), Петру Майора (1761-1821), Іоана Мольнара-Піуаріу (1749-1815), Раду Темпя (1768-1824), Пауля Йорговича (1764-1808), Йона Будай-Деляну (1761-1820), Константина Дяконовича-Логи (1770-1850) та ін. Філософська концепція книжників-"трансільванців" мала яскраво виражений національно-патріотичний характер з акцентуацією на старожитності румунського етносу, який із початку нашої ери безперервно проживав на підкореній римським імператором Траяном у 101-106 рр. території сучасної Трансільванії ("*румуни – нащадки римлян у провінції Дакія*") та на латинському характері їхньої мови ("*румунська мова – поповнена латина*"), яку необхідно всіляко культивувати, "рероманізувати", звертаючись до класичної латинської ("материнської") мови, символізуючої єдність румунів зі своїми "братами" – західними романцями й сприяючої національному визволенню румунського народу – хоча найчисельнішого й найдревнішого на теренах Дакії, та позбавленого у XVIII ст. на своїй рідній землі соціально-політичних прав. Модерні дослідники іноді картують їх за надмірну апологетику старовини, однак згадаємо твердження Д.С.Наливайка про єднання в Просвітництві народно-національного з античним – ґрунтовніше вивчення Стародавньої Греції відкрило Трою і фольклор "догомерівської епохи", що й спричинило захоплення Гердером і романтиками на-

родною творчістю; зацікавлення "Енеїдою" Вергілія зумовило створення різних національних "травестій" на античні мотиви, і в цьому контексті варто назвати (крім уже згадуваних), що, правда з певною умовністю, "*Циганіаду*" Й. Будай-Деляну. Просвітницьким принципом у тогочасній румунській класичній філології була й ідея "плекання мови", що безперечно розвивається разом із розвитком людини – носія цієї мови від первісного природного вигуку (за Ж.-Ж. Руссо) чи рефлексійного "слова-душі" (Й.-Г. Гердер) до граматично впорядкованої мови, проте "понівеченої цивілізацією". Народно-національне кредо книжників Трансільванської школи зумовлювалося як політичними обставинами, так і тогочасною європейською філософською думкою, з якою вони були добре обізнані, навчаючись у престижних на той час європейських установах, зокрема, в колегіях "*Pazmanian*" та "*Святої Барбари*" у Відні й "*De Propaganda Fide*" в Римі (на початку ХХ ст. тут навчатиметься й видатний український "молодомузівець" Петро Карманський, перекладач у співавторстві з Максимом Рильським "Пекла" з "Божественної Комедії" Данте). Це стало можливим завдяки укладеній 5 вересня 1700 р. в місті Алба-Юлія унії, що широко відкрило двері авторитетних католицьких вищих шкіл перед румунами-уніатами. Імпульс цієї події чітко простежується на біографічному тлі авторів першої друкованої граматики румунської мови (латинською мовою) – "*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*" ("*Основи дако-романської або валаської мови*", Відень, 1780) – Самуїла Міку (Samuil Micu) та Георгі Шінкаї (Gheorghe Șincai) (останній зі своїми уточненнями перевидав працю в Буді 1805р.) [Micu, Șincai 1980]. У 1766-1772 рр. С.Міку навчався в колегії "*Pazmanian*", де студіював курси просвітницького спрямування (філософію, принципи державної політики, механіку) й німецьку мову. Г.Шінкаї протягом 1774-1779 рр. учився в римській колегії "*De Propaganda Fide*", де ретельно опрацьовував давні джерела, вилучаючи звідти свідчення стосовно румунської історії, що згодом увійшли до його відомої багатотомної праці "*Hronica românilor*" ("*Хроніка румунів*"), логічно обґрунтовуючої дако-румунський континуїтет (*continuitate*) у Трансільванії (тут можна провести типологічні паралелі з вітчизняною "*Історією русів*" невідомого автора, що теж була створена в той самий історичний період – кінець ХVІІІ-початок ХІХ ст.)

Інші латиномовні граматики румунської мови – Йона Будай-Деляну "*Fundamenta grammatices linguae romanicae seu ita dictae valachicae usui tam domesticorum quam extraneorum accommodata*" ("*Основи граматики романської мови або так званої валаської, приладженої для вжитку як автохтонів, так і чужинців*"; орієнтовно 1812 р.) та створена десь після 1815 р. румуномовна граматика – "*Temeiurile gramaticii românești*" ("*Основи румунської граматики*"; обидві праці написано у Львові), Іоана Алексі "*Grammatica Daco-Romana sive valachica latinitate donata, aucta, ac in hunc ordinem redacta*" ("*Дако-романська або валаська граматика*", 1826),

Августа Требоніу Лавріана "*Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanae in utraque Dacia vigentis vulgo Vallachicae*" ("Критичний огляд походження, творення і форм романської мови в обох Дакіях молодого валаського народу", 1840), основоположника "латинізаторської течії" в румунській філології – при всіх своїх перебільшеннях відіграли помітну роль у формуванні наукового погляду на румунську мову як романську, її "латинське" походження і необхідність заміни кирилиці латиницею, а також представили румунську мову для наукових європейських шкіл. Вони стимулювали зацікавлення історичним минулим румунського народу, історією земель нижнього Придунав'я в період римського володарювання та в епоху "великого переселення народів" у зв'язку з етногенезом румунів та еволюцією з народної латини румунської мови.

Загалом же можна **підсумувати**, що в Україні, Румунії та в інших країнах Південно-Східної і частково Центральної Європи ідеї Просвітництва функціонували в умовах ідеологічної кризи феодального суспільства, яке ще зберігало міцні позиції, й національного гноблення. Через те Просвітництво не мало належного соціального ґрунту для свого розвитку й міцного зв'язку з найрадикальнішими проявами цього руху, а на перше місце вийшли науково-просвітницький та етико-гуманістичний напрями, тісно пов'язані з ідеєю національно-культурного відродження, особливою увагою до національної історії, акцентуацією її старожитності.

The present article deals with the problem of reception of principle theoretical humanitarian ideas of the Ancient World in the Age of Enlightenment. In particular it goes about the formation of historiography of the Ancient World which influenced some theoretical views of the scientists of Enlightenment (Vico, Volter, Didro, Gibbon, Dickson, Winckelman, Lessing, Herder, etc.). The special accent is made on the reception of the Ancient World heritage by Romanian Enlightenment in the frames of which lots of attention is paid to the problem of Latin origin of Romanians and Romanian language.

Key words: Enlightenment, Latin, the Romanian language, historiography of the Ancient World, Grammar of the Romanian language in Latin.

1. Мегела Иван. Венгерская культура // Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения. – М.: Наука, 1988. – С. 54–82. 2. Наливайко Д.С. Искусство: направления, течения, стили. – К.: Мистецтво, 1981. – 287 с. 3. Причепий Є.М., Черний А.М., Геоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія. – К.: Академія, 2001. – 576 с. 4. Micu Samuil, Șincai Gheorghe. Elementa linguae daco-romanae sive valachicae // Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea. – Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1980. – 246 p.